

Sayı. 15

Sene:1995-1997

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

Prof. Dr. M. MÜNİR AKTEPE'YE

ARMAĞAN

TARİH ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASİMEVİ
İSTANBUL 1997

XIX. YÜZYILDA TRABZON VİLÂYETİ VE GİRESUN ÜZERİNE GÖZLEMLER

*İlber Ortaylı**

Muhterem hocamız Prof. Münir Aktepe Trabzon tarihine; yazdığı «Tuzcuoğulları İsyanı» adlı makalesiyle kayda değer bir katkıda bulunmuştur¹. O dönemin Trabzon'u iktisadî idarî vechesiyle şüphesiz bir değişim içindeydi. Ben bu mütevazî çalışmada XIX. asrın ortalarında bu bölgenin ve vilâyet merkezi olan beldenin bünyesi üzerinde durup bir kaba tasvir yapmak niyetindeyim. Bunun için başlıca malzeme Britanya ve Alman devletlerinin konsolosluk raporları olacak; onları yerli kaynaklarla (Salname gibi) karşılaştırarak bazı veriler elde etmek durumundayım.

Elimizdeki Alman konsolosluk raporları Alman birliğinin kurulmasından sonra ve birinci büyük harbe kadarki dönemi yani XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başını kapsar. Britanya raporları daha eskiye uzanır ve esasen teferruatlıdır. Ancak iki kaynağa âit belgeler ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı öncesi durum için Alman konsolosluk raporlarının kısa bir değerlendirmesi yapıldı (bkz. Ek I). Bunların şehrin beynelmilel ticareti, fakat sanayiden uzak tüketim kalıplarını anlamak bakımından yararı vardır. Burada bir de Trabzon vilâyeti içinde olmasına ve Trabzon'la birlikte bir iktisadî yapı içinde bulunmasına rağmen Giresun'u ayrıca ele aldık...

Trabzon'un Tanzimat sonrası yıllarda, özellikle Kırım savaşı sırasında, bu harbin etkisiyle önemli bir ticarî patlama yaşadığını

* Prof. Dr., A. Ü., Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Münir Aktepe, «Tuzcuoğulları İsyanı», I. Ü. Edebiyat Fakültesi *Tarih Dergisi*, III/5-6, 21-52.

göreceğiz. Ancak Tuzcuoğulları zamanında da bir ticarî trafik olan bu bölgede; içtimai ve iktisadî gelişmeyi sadece ticarî verilerle anlamak mümkün olmuyor.

Genellikle Tanzimat dönemi reformları, ulaşım ve haberleşmeyi kolaylaştırma ve âsâyişin kısmen düzelmesini sağlayan neticeler ve bürokrasinin teşvik edici ve düzenleyici tedbirleriyle ticareti arttırdı. Bu hal vilâyetlerin bir kısmında hayatın değişmesine sebep olmuş; değişen tüketim zevki ve hayat tarzı da hiç değilse memur zümresi ve yerel eşrafın yeni tüketim malları kullanımına ve bu merakın yayılmasına ve ticaretin hacminin artmasına neden olmuştur. Bundan başka Trabzon vilâyetine dahil bir sancak olan Giresun'un da ayrı olarak incelenmesi, bize Osmanlı döneminin bu geniş vilâyeti hakkında daha tamamlayıcı, geniş bir görüş kazandırabilecektir.

XIX. yüzyılın ortalarında Trabzon telgraf hattı vasıtasıyla başkentle haberleşme ağı içine girdi. Tanzimat sonrasında bürokrasinin yeniden düzenlenmesi, âsâyişin eskiye oranla sağlanması ve ulaşım imkânları ticarî kapasiteyi arttırmıştır. Trabzon vilâyeti limanları da, bu dönemde özellikle Kırım savaşının yarattığı imkânlarla ticarî faaliyetlerini arttırmışlardır. Nitekim Trabzon'daki Britanya vice-consulü (konsolos vekili) Stevens'in 1854 yılı raporu bu tezath gelişmeyi naklediyor. Harb edilen memleket Rusya ile ticaret devam etmektedir. Stevens 1854 yılında ithalât hacminin bir evvelki 1853'e göre 1.742.693 £'den 2.023.673 f'e yükseldiğini bildiriyor²: Harb yıllarında Rusya ile kaçak ticaret Kafkasyadan (burada da bir cephe vardı) ve İran üzerinden yapılıyordu. Demir, kenevir, gemi halatı, balmumu, tuzlu balık, buğday, şimşir ağacı bu tarafa geçirilmekte, buna karşılık şeker, kahve, kalay, cam eşya hatta barut gibi maddeler de öbür tarafa ge-

² İngiliz konsolos vekili Stevens'in 1854 yılı Trabzon ticareti raporu: *Parliamentary Accounts & Papers (A &P)*, s. 63-64. XIX. yy. Trabzon ticareti ile ilgili olarak Charles Issawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, Chicago-London 1980, s. 120-127; Mübahat S. Kütükoğlu, «XIX. Yüzyılda Trabzon Ticareti» (*Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 13-17 Ekim 1986*, Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Özel Sayısı, 1, Sam-sun 1988, s. 97-131) ve Üner Turgay «Trabzon» (*Doğu Akdenizde Liman Kentleri 1800-1914*, çev. Gül Çağalı, Tarih Vakfı yay., İstanbul 1994, s. 57 vd.) adlı eser ve makaleler de aynı kaynaklardan faydalanılarak hazırlanmışlardır.

çirilmektedir. (Barutun Rusyadan çok Kafkas kabilelerinin ihtiyacı için ihrac edildiği düşünülmelidir.) Bu sonuncu grup malde layısıyla İngiltere'den ithalât artmıştır. Köylüler durumdan istifade etmekte ve hattâ işçi ücretleri bile artmaktadır. Sulh zamanında 1,6 £ olan işçi ücreti (bu haftalık olarak düşünülmeli) 3 £'e kadar çıkmıştır. 1856 yılında ise Stevens artışın devam ettiğini rapor ediyor. İran üzerinden Kafkasya'ya geçen mallar (İngiliz malları 53.047 £ artış göstermiş (1854'e göre). Kırım'daki müttefik orduların ihtiyacını karşılamak faaliyeti bu limanların önemini arttırmış³.

Nitekim 1860 yılının ilk yarısında limana gelen gemiler ve hamûleleri şöyledir⁴ :

	sayı	hamûlesi
Britanya	1	384
Avusturya (Buharlı + yelkenli)	30	21.047
Fransız (Buharlı + yelkenli)	26	10.410
Türk (Buharlı)	20	15.085
Türk (Yelkenli)	23	
Rus Buharlı	17	17.274
Yelkenli	8	
Yunan Yelkenli	8	2.030
Sardinya Yelkenli	3	1.050
Toscana Yelkenli	2	522
Mecklenburg Yelkenli	1	231

Nüfus : Salnameler ve konsolosluk raporları mutabakat halindedir. 1860 için İngiliz raporlarının verdiği nüfus, Osmanlı sayımına dayanır⁵. Nitekim bu rakamların «nüfus ağası»nın yaptığı sayımdan elde edildiği belirtiliyor.

3 Trabzon İngiliz konsolosu Stevens'in 1856 yılı raporu, A & P, 1856, s. 175-176.

4 Konsolos Stevens'in 1860 yılı ilk yarısı raporu, A & P, 1860, s. 190.

5 Konsolos Stevens'in 1860 yılı ilk yarısı raporu, A&P, 1860, s. 191.

	Müslüman	Rum	Ermeni	Ermeni Katolik	Protestan Ermeni
Trabzon (Merkez)	146.000	19.660	4.750	100	44
Ordu	39.500	8.680	3.000	—	—
Gümüşhane	25.400	15.750	1.280	—	—
Lazistan sancağı	66.150	—	400	1.230	—
	300.550	51.540	18.450	1.630	44
	<i>Toplam nüfus : 381.214 :</i>				

Trabzon şehri nüfusu ise :	Müslüman	40.000
	Rum	10.000
	Avrupa tebalı	1.500
	Ermeni	3.000
	İranlı	800
	Ermeni Katolik	500
	Ermeni Protestan	100
	<i>Yekûn</i>	55.800

olarak verilmektedir.

Şehirde ilginç bir unsur İranlılardır ve bu İran transit ticaretiyle ilgili bir vaki'dir. Sayıları asrın sonuna kadar artmış olmalı ki, İranlı unsur kendi kamusal kurumlarını da meydana getirmiştir. Nitekim 22 Şubat 1326/19 Eylül 1908 tarihine âit bir irade ile Trabzon'da bir İran mektebinin açılması için izin de verilmiştir⁶. Bu mektebin varlığını ve binanın yerini tesbit edemedik.

1860 için Trabzon vilâyet taksimatı : Trabzon merkez sancağına; Yumru, Vakfukebir- Akçaâbad, Tonya, Görele, Kastel, Maçka, Sürmene, Of, Rize kazaları bağlıdır. Ordu sancağının 7 kazası vardı ve Giresun, bu sancağa bağlıydı. Asrın ikinci yarısında gelişecek ve bir sancak olacaktır. Bu makalede Giresun bu gelişmeden dolayı müstakil olarak ele alınacaktır. Karahisar 9 ve Lazistan sancağı 10 kaza ihtiva etmektedir. Lazistan sancağına Batum

6 : Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-Adliye ve Mezahib, nr. 3358/213/4.

ve Acara bölgeleri de bağlıydı. Gümüşane 6 kazaya sahiptir. Kaymakamlar Gümüşane, Giresun, Karahisar ve Batum'da oturur. Diğer kaza bölgelerini bu dönemde (yani 1864 ve 1871 vilâyet nizamnameleri öncesi) müdirler yönetir.

1870'lerden İtibaren Trabzon :

Şehirde 1880'lerde Osmanlı bankasının kredi mekanizmasının işlediği görülür. Ermeni ve Rum ihracatçıların bundan istifade ettiği görülüyor. Bu arada Kafkasya'dan göçlerle şehirde Laz, Tatar ve Çerkes denen grupların arttığı ve nüfusun katlandığı anlaşılıyor. 1892 için Britanya konsolosu *Longworth*'un verdiği nüfus miktarı Salnamelerle de uyuyor⁷; 2911 yerleşmede 188.630 hane vardır. Müslümanlar 820.426, Rumlar 159.599, Ermeniler 44.350 ve ecnebler 16.315 (yekün 1.040.690'dır).. Demek ki 1860'a göre üç yıl içinde nüfusun büyümesi 3 kat kadardır. 1860'da 55.000 civarında verilen Trabzon şehir nüfusunun ise bu oranda artmadığı açıktır. Gerçi 1890'daki kolera salgını, artık alınan hıfzı's-sihha tedbirleri dolayısıyla büyük bir yıkım getirmemiş görünüyor. Bu artan nüfus ve zenginleşmenin bütün Trabzon'da kamusal binalara yatırımı da arttırdığı, özel konutların da imparatorluğun nadir şehirlerinde görülen bir düzeye ulaştığı anlaşılıyor.

Dış ticaret : 1879 ve 1880 itibariyle Trabzon'un ihracatı ve önemli kalemler şöyledir: £ olarak⁸

	1879	1880	
Bakliyat	23.379	23.327	
Şimşir ağacı	1.161	51	azalan kalem
Meyve - sebze	26.952	10.146	
Deri	21.616	29.191	artan kalem
Mısır unu	46.225	7.075	azalan kalem
Keten ürünleri	15.720	10.220	
Fındık - ceviz	27.156	47.104	artan kalem

7 Trabzon konsolosu *Longworth*'un 14 Mayıs 1892 tarihli raporu : *A&P*, 1892/LXXXIV, Annual Series (A. S.), nr. 1059, s. 6.

8 Konsolos *Bilhotti*'nin 1880 yılı raporu : *A&P*, 1881/XC, 1107.

Muhtelif makine	99.136	66.956	
Tiftik	7.950	15.970	artış önemli
Tütün	49.272	57.993	
Ceviz ağacı	29.956	11.938	
<i>Toplam ihracı :</i>	<i>385.129</i>	<i>296.313</i>	137.381 £'lik bir azalma vardır.

Ancak fındık ve tiftik ihracatı artışın ve asıl önemlisi bölgede Tütün rejisinin hakimiyetini arttıran tütün için aynı durum söz konusudur. Reji idaresi istihdam ettiği gayrimüslimlerle/yerli müslüman ekiciyi karşı karşıya getiren bir mekanizma yaratmıştır. Britanya konsolosu *Biliotti* 1884 tarihli raporunda⁹ (31 Aralık 1884 itibariyle) ithalat ve ihracat ve gemi ve şirket acentalığı yapanların listesini veriyor (bkz. Ek Liste II). Acentalar arasında Ballasserian, Dernerseşian, Hedeciyan, Mariniyan gibi Ermeniler, Triandofilis, Efremides gibi Rumlar, Konstantinof (Rus), Hochstrasser (Alman) ve Hacı Mirza Baba, Hacı Cavad, gibi İranlılar var : İhracatçılar da gene aynı etnik gruplardan 33 kişidir. Aralarında Lemlioğlu, Salihoğlu, Hacı Ali Hafız dışında yerli Müslümanlara rastlanmıyor. İthalatçılar listesi daha kalabalıktır. 65 kişi arasında Hamamcızâde, Gundulzâde, Lemlioğlu biraderler Serdarzâde Salih Efendi, Yelkencizâde biraderler dışında yerlilere rastlanmıyor. Bunlar içinde ithalât ve ihracatta sadece tarım ürünlerine kapanmayan, dış dünya ile mamul ürün ithal ve ikame eden tek âile Lemlioğullarıdır. Bölgede ziraatin teknik makine ve yoğun metodlarla yapılmadığı, 1321/1903 tarihli salnamede modern ziraî tekniklerin anlatılmasından ve bunların tatbik edilmediğinden acı acı dert yanılmasından bellidir¹⁰.

Yabancı temsilcilikler : Şehirde canlı ticaret ve kozmopolit tüccar nüfus dolayısıyla, bulunan konsolosluk heyetleri 1318 H (1900) yılı itibariyle şöyledir¹¹ : Avusturya - Macaristan başkonsolosu (Alman ve Flemenk devleti Trabzon konsolosluğunu da yerine getirir). Samsun konsolos vekili ve Giresun konsolosluk me-

9 Biliotti'nin 1884 yılı raporu : *A&P*, 1885/LXXIX, 1081-82.

10 *Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon* (SVT), sene 1321, s. 146 vd.

11 *SVT*, sene 1318, s. 166 vd.

murları ona bağlıdır. İngiltere Trabzon konsolosu (Longworth) ABD konsolosluğunu da ifa eder. Samsun'da konsolos memuru vardır : Trabzon'da, Fransa konsolosu ve Samsun'da da konsolos memuru vardır. Rusya'nın Trabzon'daki konsolosuna Rize viskonsülü, Samsun viskonsülü ve Giresun viskonsülü bağlıdır. İtalya'nın Trabzon konsolosuna Samsun konsolosluk memuru bağlıdır ve İsveç ve Norveç'in Samsun'daki Konsolos vekaletini de Samsun'daki İtalyan memur yerine getirir. Giresun'da da bir konsolosluk memuru vardır : İran'ın Trabzon'da başşehbenderi (baş konsolos) ve Samsun'da konsolosu (şehbenderi) vardır. Yunanistan'ın da Trabzon'da konsolosu vardır. Belçika'nın Trabzon konsolosu, Danimarka konsolos yardımcılığı görevini de görür ve Samsun'da bir viskonsülü vardır. Gene İspanya'nın Trabzon'da konsolosluğu ve Amerika'nın da Samsun'da konsolos memurluğu vardır : Trabzon'da bu zamanda 6 dava vekili ve 11 diplomalı tabib vardı; gene buna yakın sayıda eczacı faaliyetliydi.

Şehirde gayrimüslimlerin hayatında da farklı sosyal sınıfların tüketimine ve servetine göre bir farklılaşma vardı. Stephanos Yerasimos, XIX. yüzyılda dış ticaretle zenginleşen Rumların çocuklarını istediği gibi eğittiği, dışarı gönderdiği, ama fakirlerin şehirdeki Rum-Ortodoks Patrikhanesinin kontrolünde dini karakterli okulda Hellen lisanı ile eğitim gördüklerini belirtiyor. Trabzon'da *Sevastos Kyminitis*'in kurduğu okul 1682 den beri faaliyetliydi ve okulların sayıları zamanla arttı. Rumlar Ermenilerin aksine Müslüman nüfusla da fazla bir ilişki içinde değillermiş¹². Şüphesiz Orta Anadolu ve hatta Batı Anadolu'ya göre farklı bir atmosfer ve cemaatler arası farklı ilişkiler düzeni olduğu görülüyor.

Trabzon dış dünya ile ticaretin dışında, dış vilâyetlere ve dış ülkelere (Rusya ve diğer Karadenize komşu ülkeler) emek ihrac eden bir ülkeydi. Bu nedenle bu bölgede farklı sosyal kurumlaşmalar ve kültürel etkiler de yeretmiştir. Öyle ki XIX. yüzyılın ikinci yarısından I. Cihan Savaşına kadar Trabzon vilâyeti XX. yüzyılın ilk yarısından daha farklı bir ilişkiler kompozisyonuna sahipti. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya ticaretinin kapanması ve

12 Stéphane Yerasimos, «La Communauté Grecque de Trabzon au XIXe Siècle», VII. *CIEPO Sempozyumu*, TTK, Ankara 1994, s. 251, 255 ve 266.

İran transit ticaretinin kısmen başka yönlere kayması bölgeyi dış dünyadan soyutlamıştır. Dışa açılış son devrin değişen şartları dolayısıyla henüz başlıyor. Bu özelliği bölgede Giresun limanı ve art bölgesi için gözlemek de mümkündür.

XIX. Yüzyılda Giresun Kasabası :

XIX. yüzyılda Giresun, Trabzon merkez sancağına bağlı kazalardan biriydi. Güneyde Şebın-Karahisar, bugünkünün aksine bu kazaya bağlı değildi. Ancak Giresun Anadolu ve Karadeniz coğrafyasında iktisadî bakımdan bugünkünden daha önemli bir konumda görünmektedir. 1895 yılına âit Trabzon vilâyeti salnâmesi (Salname-i Vilâyet-i Trabzon sene 1313) Giresun'u şöyle anlatmaktadır¹³.

«Trabzon'un cânib-i garbisinde berren otuzaltı saat mesafede vâki' olan Giresun kasabası ki merkez-i kazadır; Trabzon ve Samsun kasabalarından sonra ticaret ve mâmûriyetçe, dâhil-i vilâyetde bulunan kasabaların hemen cümlesine faik olup, hele letâfet-i âb-ı havâca burası salihen sefabahş-ı kulûb olacak bir mevki-i dilâradır : Kaza-i mezkûr Akköy (bugün Bulancak) Piraziz, Keşab, Kırık namlarında dört nahiyeyi havî ve ma'amûlhakat 11.973 hane-yi câmidir :

Giresun ahâlisi ezmine-i salifede olduğu gibi şimdiki halde dahî heman umûmen ticarete mâil ve münhemik olduğundan orası ehemmiyetli bir bendergâh-ı ticaret olmak mevki'ini ihraz etmiştir.»

Giresun'dan Karahisar'a uzanan ve XIX. yüzyıl boyu teknik bakımdan büyük problemler yarattığı halde, ulaşımı sağlayabilen yol sayesinde, bu iskele şehri hayat bulmaktadır ve salnamede de belirtildiği üzere haftada 5-6 vapur Giresun'a uğramaktadır¹⁴.

1868-69 yılı itibariyle Trabzon'da Britanya konsoloslu olan W. Gifford Palgrave Giresun şehrinin nüfusunu Mart 1868 tarihli raporunda da şöyle vermektedir¹⁵.

13 SVT, sene 1313, s. 226-230.

14 a.g.e., s. 230.

15 Konsolos W. Gifford-Palgrave'in 1868-69 yılı raporu : A & P, LIX, 360.

4600 nüfus : 600'ü Rum, kazanın 60 köyünde 18.252 nüfus vardır : 14.427'si Müslüman, 2.631'i Ermeni, 145'i Rumdur. Gene kazanın içindeki ev ve binaların dökümü de şöyle verilmektedir¹⁶ :

4816	hane
1	mekteb-i rüşdiyye
124	mekteb-i ibtidai
137	mescid ve cami-i şerif
62	medrese
16	tekke
53	kilise
1	hükümet dairesi
1	habishane
1	daire-i askeriye
1	redif deposu
3	fabrika
4	eczahane
24	han
5	hamam
746	dükkân
313	mağaza
195	su değirmeni
73	ekmekçi furunu
12	gazino
142	kahvehane
5	lokanta
3	otel
24	meyhane

1903 senesi (H 1321) Trabzon vilâyet salnamesinde Giresun şehri ve onun kıdemli belediye reisi *Kapdan Yorgi Paşa*'dan sita-

16 SVT, sene 1321, s. 249.

yişle bahsedilmektedir¹⁷. Belediye reisi İzzetli Kaptan Yorgi Paşa'nın 18 yıllık belediye riyâseti sırasında şehir çok gelişmiş, caddeler açılmış, kaldırım döşenmiş, bahçeler (park) ve çeşmeler yapılmıştır¹⁸. Yarımadanın ortada yükselen kısmına Akropolis deniyor, buraya ağaçlı bir cadde yapılmış ve hükümet konağı bahçesi de tanzim edilmiş. Gerçekten hükümet konağı bu devirde kaza merkezinde rastlananlardan daha âbidevi ve mükellefti. Salname, «hükümet dairesi îâne ile yapılmış olup, muazzam ve dilnişin bir binâdır» diyor. Şehirde kaldırım döşenen ve tanzim edilen caddeler yüzbin metre murabba'mdadır.

Giresun halkı ekserisi fındık ziraati ve ticaretiyle meşguldür. Marangoz, dülgere, taşçı, demirci ve kayıkçı, balıkçı (Nitekim Keşab balıkçılıkla geçinen bir nahiyeydi.), bakırcı gibi zenaatkâr ve esnaf da vardır. Nitekim 1321 (1903) yılı salnamesi de Sürmene ve Ünye'de onbeş yirmi bin kilelik gemiler; Tirebolu ve Giresun'da da pek zarif sandal ve kayıklar yapıldığını bildiriyor¹⁹. Bakırcılık zenaatının ihtiyacı için Giresun'a İngiltere ve Rusya'dan bakır ithal edildiğini de görüyoruz²⁰ : «Ehl-i kur'a, yani köylüler para kazanmak için memâlik-i ecnebiyeye de giderler.» Demek ki dışa işgücü göndermek bütün Trabzon vilâyeti gibi Giresun'da da müzmin bir problemdir.

Ahalinin pek azı setre pantolon giyer. Halkın ekserisi ve köylüler *çakşır* ve *zıbka* ve *mintan* giyinir. Müslüman ve gayrimüslimler arasında büyük kıyafet farkı olmadığı, dönemin fotoğraflarından da anlaşılmaktadır. Genellikle yabancı sermaye ve Tütün rejisi gibi kuruluşlar yerli Rumlar ve Müslümanlar arasında istihdam ve serviste ayrılık gözettiğinden bu hal bir gerilim yaratır. Osmanlı ülkelerinde protestan misyonerler de yerli hıristiyanları çok etkilemişlerdir. Hem ticarî faaliyet, hem de çevredeki okul, kilise gibi kurumların etkileri Giresun'da da dinî-etnik gruplar arasında gerilimi arttırmıştır. Bununla beraber gerek idarî, gerekse sosyal hayatda şehrin Rumları, nüfus miktarlarının çok üstünde bir mevkie sahiptirler. Belediye meclisleri ve çeşitli idarî komisyon-

17 *a.g.e.*, s. 247.

18 *göş. yer.*

19 *a.g.e.*, s. 118.

20 Konsolos Satow'un 1912 yılı raporu : A & P, A.S, nr. 5014-5166, s. 5.

larda bunu görmek mümkündür. Konsolosluk temsilciliği gibi görevleri almaları, onların dış dünya ile ilişkilerinin daha yoğun olduğunu gösteriyordu.

Giresun eşrafının önde gelenleri yani meclis-i idareler ve mal sandığı, ziraat komisyonu, mahkemeler gibi karma komisyonlarda çalışıp, madalya ve nişan ile ödüllendirilenlerin isimlerine baktığımızda; bunların ekseriya yeniçeri menşe'li âlelelerden gelir gibi görünüşleri vardır. Kaza'nın ahalisinin ekseriya Çepni aşireti Türkmenlerinden olduğu bilinmektedir : 1313 Hicri (1895 M) Salnamesine göre şehir eşrafının önde gelen isimleri şunlardır;²¹

Dizdarzâde Abdullah Bey
 SarıalemDarzâde Ahmed Efendi
 Gedikzâde Ahmed Ağa
 SarıalemDarzâde Hasan Tahsin Efendi
 Kapudan Yorgi Efendi (belediye reisi) sonra paşa
 Karabrahimzâde Abdullah Ef.
 Sarı Mahmudzâde Mustafa Ef.
 Tokatlıyan Mateos Ağa
 muhacirinden Yusuf Ağa
 muhacirinden Aziz Ağa
 Çolakkadzâdeler (İlmiyyeden, naib kadı v.s. kökenli)

Bu listeye Beyazitoğullarını (Beyazitzâde) da ilâve etmelidir. Bu âileden de birkaç fert yakın zamanlara kadar şehrin belediye reisliğinde bulunmuştur. Bahaeddin Yediyıldız çevrede müsellemler ve nöker oğlanı denen zümrenin kalabalığı ve arazi tasarrufundan söz etmiştir²². Nitekim eşraf âilelerin isimleri de bunu gösteriyor. Bundan başka Kırım savaşından beri bölgeye göç eden Dağıstanlı, Çerkes ve Kırımhlıların varlığı bazılarının ticaret ve zenaatla yükselip muteberan arasına girdiği de görülüyor. 1318 H. Salnamesi (1900 M) ne göre şehirde Avusturya-Macaristan konsolos memuru, (Papadopulos) Rusya vis konsülü (Kolaro) İtalya

21 SVF, sene 1313, s. 231.

22 Bk. *Ordu Yöresinin Kaynakları*, I, TTK. yay. Ankara 1992.

konsolos memuru (Petroçina) İran konsolos vekili gibi ecnebi devlet memurları vardır²³. Bunların bazıları, meselâ, *Tomaçino* adlı biri Avrupa vapur kumpanyalarının temsilcisidir. Ticarî kayıtlara ulaşamadı. Ama şehirde belirli sayıda İtalyan, Alman gibi Avrupalıların yaşadığı, ticaret, zenaat, serbest meslek icra ettiği biliniyor; bunların bugün Çocuk kütüphanesi olan Roma Katolik mezhebine bağlı bir küçük kiliseleri de vardı. İşte bu grup, şehrin Rumlarına da Avrupaî bir tarz-ı hayat konusunda etki etmiş olmalı ki, gazino, lokanta gibi Akdeniz limanlarına has bazı sosyal kültürel birimler ortaya çıkmıştır. Ama genelde şehir kendine has mimarinin yanında yeni bir taş işçiliği ve inşaat tarzı ile yeni binalara sahip olmuştur. Bu binaları bugün eski albüm ve kartpostallardan görüyoruz. Karadenizin bu bölgesinde XIX. asırda eski tarz-ı mimarî ile yeni bir kâgir tekniğin bileşimi ortaya çıkmaktadır.

Giresun kazasının içinde kaba bir sayımla yüzbin hektarı geçen bir ormanlık vardır. Ama ormancılığın bir sanayi haline gelemediği yeterince kereste fabrikası olmadığı ifade edilmektedir. Aynı şey üzüm bağcılığı için de söylenmekte, ve bu yüzden ıslaha muhtaç bu dalın şarapçılığın gelişimini sağlayamadığı ifade edilmektedir²⁴.

Giresun'u Şebin Karahisar'a bağlayan şose yol hem merkez kaza, hem de hinterland (artülke) için hayatî önemi halizdir. XIX. asır sonunda bu yolun ıslahı için; Alman Fransız imtiyaz avcıları rekabete girmiş, bu arada Sivas-Giresun-Karahisar-Erzurum ağının (2000 mil ediyor) inşası düşünülmüştür. Trabzon-Erzurum karayolu ıslah edilerek Giresun'un iç tarafa bağlantısını kurmak üzere «Enterprise générale des routes de l'empire ottoman» adlı bir Fransız şirketi ıslah ve yapım işini üstlenmiştir²⁵. Etkili bir sonuç alınmamıştır, ama önemli bir onarım Giresun-Karahisar yolu üzerinde sağlanmıştır.

23 SVT, sene 1318, s. 166-167.

24 SVT, sene 1321, s. 249.

25 Konsolos Satow'un 1912 yılı raporu, s. 6; Konsolos Longworth'un 1909-1910 yıl raporu : A & P, A. S, nr. 4740, s. 7.

Giresun limanının (daha doğrusu iskelesinin) XIX. asrın ortalarından itibaren ticaret ve gemicilik alanındaki faaliyetleri konusunda dönemin Britanya raporları önemli bilgi vermektedir. 1854'de Trabzondaki Britanya viskonsülü *Stevens*'in; savaşa rağmen (Kırım savaşı) ve Kafkasya, Kars, Bayezid'de Rus ordularının varlığına rağmen, Trabzon ticaretinin durmadığını; tahminlerin aksine, 1.742.693 £'e fırladığını ve bu miktarın 1854 yılı itibariyle 2.023.073 £'e çıktığını belirttiğine değinmiştik. Hiç şüphesiz İran transit ticareti cephe gerisinden gene Trabzon limanına ulaşmaktadır. Bu ticarete Giresun limanının payı *Stevens*'in verdiği rakama göre 1858 yılı itibariyle; 220.000 kental fındık ihracatıdır²⁶. 1879 yılında Konsolos *Biliotti* (İngiltere) Giresun'un sadece Ruslar tarafından, fındık için ziyaret edildiği ve bunun Taganrog'a sevk edildiğini söylüyor²⁷. Giresun'un İngiltereye 81.968 £'e ulaşan ihracatının 66.500 £'i fındıktan oluşur²⁸.

Nitekim Konsolos *Longworth*'un 1896 yılı raporlarına göre Giresun iskelesinin ihracat kalem ve miktar değerleri şöyledir²⁹.

Bakliyat		115 £
Meyve		670 £
Fındık	(kabuklu)	65.416 £
	(kabuksuz)	56.960 £
	(hasarlı)	785 £
Deri		4.800 £
Koyun		
Ceviz		7.400 £
Balmumu		1.240 £
		138.310 £

26 Konsolos vekili *Stevens*'in 1854 yılı Trabzon ticareti raporu : *A & P*, s. 63-64 ve 1858 yılı raporu, s. 562.

27 Konsolos *Biliotti*'nin 1879 yılı raporu : *A & P*, s. 1449.

28 Aynı rapor, s. 1446.

29 1897 yılı Trabzon ve Sivas ticareti raporu : *A & P*, A. S, nr. 2069, s. 13'deki tablolar.

İthal	
Kahve, şeker	11.260
Pamuklu v.s.	17.660
Cam, porselen	1.190
Petrol	2.105
Tuz	3.120
Sabun	2.130
Şarap	1.240
Tütün	8.960
	89.960 £

Nitekim 1896 yılı itibariyle Giresun iskelesinin ticari kapasitesinde Rusya'nın yanında Avusturya-Macaristan ve Fransa gibi ülkelerin de yer aldığı görülüyor³⁰. Bunların 1903 yılındaki gemi sayısı ve tonaj değişimi de aynı tabloda izlenebilir.

	1896 yılı gemi sayısı		1903 yılı gemi sayısı	
	Gemi	Tonaj	Gemi	Tonaj
Osmanlı	147	148.505	130	137.605
Fransa	70	102.347	43	65.342
Avusturya	102	112.828	106	128.900
Rus	79	52.421	55	43.356
Yunan	54	40.405	53	48.889
İtalyan	23	29.627	12	19.544
<i>Toplam</i>	475	486.133	299	453.636

Burada bir özellik ortaya çıkıyor. Giresun ve art ülkesi monokültürel bir tarım, tek ürüne dayanan ihracat ve günlük müberran malı alıp tüketen mütevazı bir bölgedir. Ticaretin getirdiği canlılık XIX. yüzyıl Giresun'undan bildiğimiz manzaraları, yeni bir konut tipi ve dar bir zümrenin Avrupalı hayatını yaratmıştır, ama bu sınırlıdır. Giresun iskelesi henüz ehven bir liman değildir.

30 Konsolos Longworth'un 1905 yılı raporu : A & P, A. S, nr. 3160, s. 18 ve 1897 yılı raporu : A. S, nr. 2069, s. 14'deki tablolar.

Sinop ve Trabzon'un ve Samsun'un korunak imkânları yoktur. 1879 da Konsolos *Biliotti* bunu belirtiyor³¹. Fakat Giresun limanı Karahisar-Sivas ve Erzincan'daki ordu merkezine kadar uzanan bir ulaşımın da başında yer alıyor. Bu nedenle bölgenin ihtiyacına yönelik bir ithal iskelesidir.

Bir taraftan civarda doğan bir ev endüstrisi (Verlag yahut putting out system) göze çarpar. Sivas evlerinde Manisa işi bez dokunur. Diğer taraftan da 1881 yılı itibariyle Giresun'a sadece İngiltere'den 84.000 £ miktarlarında yünlü ve pamuklu dokuma giriyor. Bu iki ürün 94.830 £'lik İngiliz ithalâtının büyük kısmıdır. Amasya-Merzifon ve Sivas-Gürün'de de benzer sistem görülüyor. Bir yandan da Karadeniz'e XX. yüzyıl başında İtalya, Avusturya, Belçika ve hatta İspanyol sermayesi bile giriyor³². Yörede Samsun tütününü bu çekimi artırıyor. 1904-1905 Rus İhtilâli sırasında bile İran transit ticareti Rusya ile azalan ticareti telâfi etmiştir. Fındık ürününü tütün izliyor ve Fransız Tütün rejisi bölgede yönetici, temsilci ve kaçakçılığa karşı kollukçu olarak yerli Rumları istihdam ettiğinden bu Müslüman halkla gayri-müslimler arasında bir soğukluk yaratıyor. Mamafih «tütün rejisi»nin yarattığı ilişkiler çok çeşitli boyutlar arzeder³³. Osmanlı Bankası'nın Trabzon şubesi 1891'de kurulmuş olup, Giresun'da bunun etkin bir kredi mekanizması yarattığını söylemek zordur. Galiba kredi mekanizmasının işleyişi de bölgede dini etnik gruplar arasında bir gerilim yaratmıştır.

Tek ürüne dayanan zenginlik ve dışdünya şartlarının değişimi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Trabzon ve Giresun'u da bir ticarî kesinti ve yoksulluğa itmiştir (Rusya'nın değişen durumunun başlıca neden olduğuna değinilmişti). Bu bakımdan XIX. yüzyıldaki durumu geliştirip yeniden kurmak için Karadeniz ticari ekonomik bölgesinin canlanması gerekmektedir. Bugün bölgeden göçün önlenmesi için bu ilk şarttır. Diğer yandan yeni zenaat dalları ve orman endüstrisinin geliştirilmesi de gerekir.

31. Konsolos Biliotti'nin 1879 yılı raporu : *A & P*, s. 1445.

32 Aynı rapor, s. 1445-1447.

33 Bu konuda, Muhsin Altun'un Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yüksek lisans düzeyinde hazırlanmış *Osmanlı Tütün Tekeli*, (Ankara 1994) adlı monografisinde geniş bilgi vardır. Özellikle s. 58.

EK I

Trabzon : Alman Konsolosluk Raporları
 (das Bundesconsulat in Trapezont :
 21 Juni 1871)

İlk rapor 1868 yılı 19 Ağustos tarihine aittir. Bunlar Norddeutsche Bunda aittir (Bundesconsulat in Trapezont). Bunları bilgi bakımından Britanya konsolosluk raporlarına göre çok yetersiz buluyoruz. Arşivler DDR den Federal Almanya'ya geçen eski (Potsdam, Zentral Archiv DDR- yeni Bundesarchiv Potsdam'dadır). Zaten anılan 1868 yılı raporu 1871 de izleniyor. Muntazam ve bol rapor yazılmamış. Konsoloslar rutin işle uğraşmış görünüyor. 1907 den sonra rapor sayısı artıyor ve teferruat kazanıyor. 1911 tarihli (16 Mart) Alman konsolos raporu harb öncesi Trabzon hakkında bazı kayda değer bilgiler verir. (*Auswärtiges Amt-Handel* Nr: 53 Türkei- s. 13-15, Dr. Derzfild Konsul'dan Başbakan Bethmann-Hollwag'e)

A) Avusturya'dan 25.000 frank *emaye*, İngiltere'den 7.000 franklık *galvanize sac* ithalatı; 5.000 franklık *çinko* Almanya ve Belçika'dan; İngiltere'den 150.000 franklık *kalay*, Avusturya ve Fransa'dan; 40.000 ve 10.000'er franklık miktarla izleniyor : Kurşun Fransa'dan 36.000 frank, İtalya'dan 4.000 frank miktarında ithal ediliyor. İngiltere'den 300.000 franklık *bakır*- Rusya'dan ise 30.000 franklık ithal ediliyor. Bu miktarlar şehirde bakırcılık gibi zenaatlar dışında ciddi bir endüstri gelişemediğini, diğer madenlerin daha çok konut ve bina yapımı ve benzeri tüketim için ithal edildiğini gösteriyor.

B) Tüketim maddeleri arasında

a) Ayakkabı Almanya'dan 4.000 frank miktarında ithal ediliyor (bu da deri eşya ve ayakkabının yerli üretimce karşılandığını gösterir).

b) Cam eşya : 35.000 frank Belçika'dan, 13.000 frank Almanya'dan.

c) Porselen : Sadece Türk kahvesi için fincan (s. 15) 11.500 franklık ithalat Almanya, Avusturya ve Rusya'dan yapılıyor.

d) Kırtasiye 28.000 frank Almanya'dan, 12.000 frank Fransa'dan.

e) Sigara kağıdı : 280.000 frank Avusturya'dan, 20.000 frank miktarı Rusya'dan.

Yabancı sabun-parfüm : az miktardadır; ilaç vs. gibi malzeme 115.000 frank miktarında ithal edilmektedir.

— İlginç bir tüketim kalemi : Almanya'dan 6.000 franklık müzik âleti ve 11.000 franklık plâk ithal edilmektedir (s. 18).

Gene 50.000 franklık ceb saati Avrupa'dan ithal edilir (4.000 franklık miktarı Almanya'dan). Oyuncak ithali ise 15.000 frank'a ulaşmaktadır.

Bu kalemler Trabzon'da bazı basit tüketim malları ve dayanıklı ev eşyası tüketiminin çevre vilâyetlere göre arttığını gösterir.

Alman konsolos raporu : Trabzon için 16 Mart 1911 de ithalât miktarını ülkelere göre şöyle ayırır.

İngiltere	8.385.000 frank
Avusturya	2.445.000 frank
Fransa	2.185.000 frank
İtalya	1.925.000 frank
Rusya	1.275.000 frank
Almanya	985.000 frank
Belçika	775.000 frank
İsviçre	225.000 frank
Romanya	140.000 frank
Amerika	135.000 frank
Diğerleri	215.000 frank
<i>Toplam</i>	<i>18.690.000 frank</i>

Rusya halen un ithalinde, Avusturya ise şekerde öndedir. Osmanlı vatani, yolların bozukluğundan bu havalinin tahıl/un ihtiyacını 1911'de bile iç bölgelerden karşılayamamaktadır. Trabzon üzerinde yeni bilgilerin *Rusya İmparatorluğu Dışişleri Arşivi* (AVP-Rİ-Moskova) ve St. Petersburg'daki Ticaret ofisi arşivlerinin tetkikiyle zenginleşeceğine hiç şüphe yoktur.

EK II

Konsolos Biliotti'nin Trabzon, 31 Aralık 1884 tarihli
(*Parl. Accounts & Papers* vol. LXXIX),
1884 Yılı Raporuna ekli liste, s. 1984-1986.

<i>Şirket Temsilcileri</i>	<i>Şirket Adı</i>
Ballassarian, M.	Anatolia
Constantinoff, D. J.	Persia
Dernersessian, M.	Anatolia
Hacı, Mirza Baba	Persia
Hacı, Cavad	Persia
Hacı, Mehmed Hassan	Persia
Hochstrasser ve Co.	Anatolia; Lloyd's, Imperial Ot- toman Bank, & c. ajanı
Inebegoglou ve Mahdumları	Persia
Hedecian ve Houbessarian	Persia; Reliance Insurance Company, & c. ajanı
Mahohian, A.	Anatolia ve Persia
Marimian, B. O.	Persia; Manheimer Insurance Company, & c. ajanı
Triandafilidés, A.	Anatolia; La Foncière Insuran- ce Company, & c. ajanı
Efremides, A. C.	Avukat
<i>İhracatçılar</i>	
Arnaoudoglu Kardeşler	fındık, bakliyat, tütün, tuzlu balık
Aznavorian Kardeşler	fındık, bakliyat, balık yağı
Boyacidis, P.	kemik, boynuz sıyrığı, paçavra
Kaprislian Kardeşler	deri, tütün, fındık, bakliyat yün
Kaptanian, M.	hububat, bakliyat, fındık, ke- ten tohumu, keten işleri

Kacoulidès, P.	fındık, tütün, mısır
Karagozian Kardeşler	şimşir tahtası
Karvonidis, Georges	fındık, tütün
Konstantinoff, D. G.	deri, bakliyat, tütün, hububat, fındık
Davidian, G.	deri, tütün, balmumu, keten tohumu, bakliyat, fındık
Dernersessian, M.	bakliyat, fındık
Diradurian Kardeşler	hububat, fındık bakliyat
Cermekian, G.	bağırsak, balık yağı
Efremidis, L. P.	fındık, bakliyat, tütün, hubu- bat, balmumu, balıkyacağı
Gurékian, S.	bakliyat, fındık, hububat
Hacı Ali Hafız Efendi	buğday, fındık, tütün
Hochstrasser ve ortakları	fındık, tütün, bakliyat
Kedeçyan Vartan	keten işleri
Lemlioğlu Kardeşler	fındık, bakliyat, tütün, kuru üzüm, balmumu, hububat
Mahokian, A.	fındık, bakliyat
Marmarian, S.	tütün, fındık, mısır, fındık, deri
Mélidis, S.	fındık, hububat, tütün, keten tohumu
Missir, O.	deri, bakliyat, fındık, mısır, tü- tün
Nurian Kardeşler	bakliyat, deri, fındık, mısır, ke- ten işleri
Paregentanian, S. J.	bakliyat, fındık, deri, mısır
Parigoris, Th.	fındık, tuzlu balık
Sahatcian, H. Boghos	şimşir tahtası
Salihoğlu, Ali Hafız	fındık, tütün, bakliyat
Sarafian, B.	bakliyat, fındık, bağırsak
Sassi, A.	balıkyacağı, fındık
Saulidis, C.	tütün
Triandafinilidis, A.	mısır, bakliyat, fındık, tütün, balık yağı
Vartabédian Kardeşler	fındık, mısır, bakliyat

İthalatçılar

Arabian, Maranian	Manchester malları, Halep malları, metaller
Arabian Kardeşler	Manchester malları, Halep malları, fes
Arghiopulos, D.	Koloni malları, çanta, tüfek, çelik
Arnaudoglu Kardeşler	Koloni malları, un, metal, mücevher, altın tipi
Boyacidis, P.	Faney malları, parfümeri, iççamaşırı, çorap
Kalpacidis Kardeşler	Manchester malları
Kapayanidis, G.	Koloni malları, çay, sabun, mum, metal
Kaprislian Kardeşler	Koloni malları, çanta
Kaptanian, M.	Un, çanta
Kariofili Kardeşler	Manchester malları, pamuk (yün ipliği)
Kasakis, D.	İç çamaşırı, alkol ve şarap, bakkaliye
Kondozi, Constantinoff	Grey malları, Halep malları, çanta
Kongalidis Kardeşler	Koloni malları, metal, zeytin, yağ, meyve
Konstantinidis, D.	ecza, baharat, tuhafiye, hırdavat
Derhamparsumian Kardeşler	deri ve kundura eşyaları
Cermakian, G.	kibrit, tırpan
Culfazoğlu, Hacı Hüseyin	Grey malları, Halep malları, çay, metal
Efremidis, P. L.	Un, petrol, çivit, post
Elefteriadi, Lefter	Altın ipi ve danteli, tuhafiye
Fetvacian Kardeşler	İççamaşırı, fes, fantezi eşyalar, hırdavat
Gundubzade, Velibi Efendi	Grey malları
Hamamcızade, H. İsmail	Manchester malları

Hekimian, J.	alkol, şarap, bira, erzak, boş şişe
Israeliian, Nikogos	dikiş makinası
Kazancıoğlu Kardeşler	Manchester malları, Rus pa- muk mamûlü
Keçecian, Calust ve Ortakları	Manchester malları
Kederian, Artin	Fes, püskül
Kitridis, Anesti	Çanak, çömlek ve cameşya, hır- davat
Lemlioğlu Kardeşler	çeşitli mallar, koloni malları, metal, tuz
Mahokian A.	çeşitli mallar, koloni malları, metal, çanta, mum
Marengo, J. B.	ecza
Marengo, J. N.	ecza
Meghavorian Kardeşler	ipekli ve yünlü eşyalar
Melidis, S.	şeker, alkol, kibrit
Metaksa Kardeşler	Manchester malları, çanta, bal- mumu, fes
Missir, D.	Koloni malları, kırmız, çanta, deri
Mikaelian, D.	Mücevher, cep (kol) saati
Nourian Kardeşler	Halep malları, ham pamuk
Paregentanian, S. J.	Post, hububat
Petropulos, P.	hububat
Sarafian, B.	kibrit, çelik
Serassi ve Eleftariadi	Manchester malları
Serdarzade, Salih Efendi	yün ipliği
Sirinopulos, Y.	Grey mamûlleri
Sofianopulos L.	meyve, sabun, kağıt
Tagmazian	Haleb mamûlleri
Ayakkabıcılar loncası	deri, ayakkabı
Terziler loncası	elbise ve kumaş
Terzopulos V.	Haleb malları
Çayıroğlu P.	cam eşya, lâmba, vs.
Tıgdaban, Vahid ve Akif Efendi	Manchester mamûlleri
Tirakian Garabed	pirinç, çay, metal eşya
Tsuliadis G.	bisküi, makarna, un

Vafiadis Murad	kimyevi eşya, cam
Vafiadis Kardeşler	çanta, çorab
Vartabedian Kardeşler	Grey eşyaları, koloni eşyaları
Velisaidi Kardeşler	elbise, fes, tuhafiye
Yanikapani, Panayoti	ipekli yünlü kumaşlar
Yelkencizade kardeşler	un, mısır
Zimplinidis kardeşler	Manchester mamûlâtı